

***Magyar nők és hősnők – Amikor a fakanál is kard.* Mihályi Katalin, szerk. Szabadka: Szekeres László Alapítvány (2024). 239 oldal. ISBN 978-86-81896-09-9.**

A nőtudományok terén, főként a nemzeti múltunkat feltáró tudományos kutatások kontextusában kevés olyan kiadvánnyal találkozunk, amelyek interdiszciplináris módon közelítik meg a múlt asszonyainak aktív társadalmi szerepvállalását. A Petőfi 200 emlékév, valamint az 1848–49-es forradalom 175. évfordulója alkalmából kiadott *Magyar nők és hősnők – Amikor a fakanál is kard* (2024) című, illusztrációkkal gazdagított tanulmánykötet arra vállalkozik, hogy bővítse a reformkor asszonyairól, a szabadságharc női szereplőiről rendelkezésünkre álló, rendkívül hiányos tudásanyagot.

A 2023. március 23-24. között megrendezett nemzetközi konferencián elhangzott előadások szerkesztett kéziratát tartalmazó kötet a 19. századi magyar történelem elfeledett asszonyainak emléket állítva igyekszik beemelni a nőket a (túlnyomórészt férfi) forradalmárok hőstetteit ünneplő társadalmi diskurzusba. A kötet egyik különlegessége, hogy a benne rejlő szakmai szövegek mind más-más szemszögből, minimális átfedéssel részletezik a magyar szabadságharc női honvédjeinek, ápolóinak, nevelőinek, arisztokrata politikusfeleségeinek, színésznőinek munkásságát, közösségre gyakorolt hatását. A szabadkai székhelyű Szekeres László Alapítvány kiadásában megjelent tanulmánygyűjtemény tizenegy tudományos, stílusukat tekintve rendkívül olvasmányos munkát tartogat a nőtörténetírás és a történelem iránt érdeklődőknek. Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy bár a tanulmányok zöme ténylegesen a kor asszonyainak társadalmi részvételével, közösségük és nemzetünk iránti elkötelezettségével foglalkozik, akad néhány, elsősorban oda nem illőnek tűnő cikk, melyekben elsősorban 1848 emlékezetéről és 21. századi hagyományőrző szokásokról olvashatunk. Ennek, az olvasóban hiányérzetet kelthető tényező, ellenére meg kell jegyeznünk, hogy ezen szövegek is segítenek tágabb kontextusba helyezni a nők számára biztosított lehetőségeket és a '48-as forradalom hatására lezajlott társadalmi változásokat.

Ahogy az a szerkesztő bevezetőjében (7-9) is olvasható, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc többek között azt is megmutatta, „milyen helyet biztosít a magyar hagyomány a nőknek” – vagy milyen *nem* biztosít attól függően, mely szemszögből közelítjük meg a témát. Ahhoz, hogy egészében értelmezni és értékelni tudjuk a korabeli hölgyek közjó érdekében végzett tevékenységét, ismernünk kell azokat a korlátokat és nehézségeket, amelyekkel nemüknél fogva szembe kellett nézniük. Ebből a szempontból több szakmai értekezés is az olvasók segítségére lehet: Gulyás Adrienn, Antoni Rita és

Czuczor Gergely is felvázolja, milyen társadalmi elvárások nehezedtek a magyar nőkre, valamint milyen korlátozott, a privát szférával összefüggő szerepeket (házasság, gyermekvállalás) jelölt ki számukra a patriarchális társadalom.

A könyv Gulyás Adrienn történész részletekben gazdag tanulmányával (11-26) nyit, mely Jókai Mór műveiből táplálkozva, irodalmi példákkal szemlélteti a férfiruhában harcoló magyar nők szerepvállalását. A KRE Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandája friss kutatások eredményeit összegezve tárja elénk, hogyan örökölte meg az irodalom a forradalomban harcoló, a haza szabadságáért áldozatokat hozó nők emlékét. A komoly kutatómunka eredményeként született dolgozattól kiderül, mekkora hatással voltak a női honvédek, különösképpen Lebstück Mária élettörténete az országgyűlési képviselőként is tevékenykedő forradalmi íróra. A cikk szerzője azt a figyelemre méltó feladatot tűzte ki céljául, hogy segítsen beazonosítani a magyar szabadságharc elfeledett, névtelen női résztvevőit az egymásnak ellentmondó források tükrében. Mint azt Gulyás Adrienn is illusztrálta, korabeli irodalmi művek elemzésével lehetőség nyílik újabb kapukat nyitni a forradalmi nők nevének felkutatására.

A következő írás Katona Csaba történészé, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kutatójéé, aki egy roppant érdekes szakmai elemzés (29-44) keretében mutatja be a naplóírás mint narratív identitásformáló tevékenység jelentőségét, egyúttal bemutatva Petőfi korának társadalmi viszonyait, és a magyar polgári réteg életét egy soproni lány naplóbejegyzésein keresztül. A szerző kiválóan szemlélteti, hogy Slachta Etelka papírra vetett beszámolóinak vizsgálatával nem csupán a kor emberének mindennapjait meghatározó szellemi, társadalmi, erkölcsi, időbeli és térbeli korlátokat (35-37) tudjuk értelmezni, de – ami jelen szempontból talán a legfontosabb – a naplót író hölgy legbelsőbb érzelmeibe, Etelka énképének konstruálásába is betekintést nyerünk. A történész elsősorban Slachta Etelka írásainak érzékiségét emeli ki érdekességként; különösen arra fókuszál, hogyan számolt be a soproni lány az őt körbe rajongó udvarlókkal történt találkozásairól. A tanulmányban idézett naplórészletekből kiindulva érdemes lenne közelebbről szemügyre venni, hogyan élte meg és fejezte ki női(es)ségét és szexuális identitását a napló szerzője. Amint azt Katona Csaba is megfogalmazta írásában, a soproni lány a férfiakkal való kokettálás és a testi „tisztaság” megőrzésének kereszttüzében találta magát – párhuzamosan élvezte a férfiak figyelmét és szorongott szüzessége elvesztésén a kor szigorú erkölcsi, társadalmi, vallási elvárásainak kontextusában. Slachta Etelka naplójának tanulmányozásával Katona Csaba rámutat arra, miért lenne szükség több történelmi narratívumot női perspektívából megközelíteni, újraértelmezni.

Harmadikként szerepel dr. Tóth Eszter Zsófia történész, társadalomkutató „1848 centenáriuma 1948-ban, női szemmel” című szövege (47-54), melyben a magyar forradalom és szabadságharc 100. évfordulóját politikai célokra felhasználó kommunista diktatúráról ír a magyar nők vonatkozásában. Vizsgálódásának középpontjában a kommunista ideológia érdekeit szolgáló, a nők munkára való ösztönzésére irányuló, nemi egyenlőséget és jobb életszínvonalat hirdető propaganda áll. A szerző több Kossuth-díjjal kitüntetett fiatal női munkást emel ki, akik a kommunizmus népszerűsítése céljából lettek példakép gyanánt kiállítva – ezzel is azt bizonygatva a népnek, hogy a kormány foglalkozik a nőkkel (49). Tóth Eszter Zsófia tudományos közleményében a Rákosi- és a Kádár-korszak idején elterjedt nőideálokról (élmunkások, traktoroslányok) és a velük járó elvárásokról kapunk átfogóbb képet. Értekezésének egyik legizgalmasabb részében a sztahanovista nők által vásárolt fogyasztási cikkekről ír, melyek arra ösztönözték a társadalom többi részét, hogy ők maguk is csatlakozzanak a munkaversenyhez hasonló jutalmak érdekében. A férfimunkákat végző nők helyzetének elemzésén keresztül érkezik el a szerző 1848 centenáriumának témájához, a Petőfi és a magyar szabadságharc emlékezetét öncélúan kisajátító szocialista diktatúrához, melyben az Ambrus Terézhez hasonló munkásnők számára az egyenjogúság csupán ígéret volt.

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc Balaton vidéki előfutáiról és hőseiről olvashatunk dr. Kovács Emőke történész, Balaton-kutató publikációjában (57-83). Írásának nagy részét olyan ’48-as *férfi* hősök élettörténetei teszik ki, akikről keveset hallhatunk a forradalmi diskurzusban: Bozzay Pál, Gaál György, Pados János, Somogyi József, Asbóth Sándor és Lajos, vagy Roboz István. A tanulmány felöleli Garay János, az első balatoni verseskötet atyjának irodalmi munkásságát, valamint a Széchenyi István és Kossuth Lajos által kezdeményezett Kisfaludy gőzös megindításának jelentőségét is a balatoni gőzhajózás történetében. Ezek az alfejezetek kétségkívül hasznosak a 19. századi viszonyok és a korabeli társadalmi élet központi helységeinek értelmezésében, nőtörténeti szempontból mégis inkább a cikk eleje az, amit célszerű jobban áttanulmányoznunk. Elsőként Festetics Julianna grófnőről, Széchenyi István édesanyjáról tesz említést az író, aki a maga korában is kiváltképp művelt asszonyként volt ismert a tudományok és az idegen nyelvek iránt táplált érdeklődésénél fogva. Életének áttekintése után a keszthelyi születésű Szendrey Júlia alakjának szentel röviden figyelmet a szerző. Petőfi hitveséről csupán életrajzi adatokkal szolgál, nem tér ki Szendrey Júlia aktív szerepvállalására a forradalomban, viszont annál inkább fókuszál azoknak a családoknak a tevékenységére, akik „sokat tettek azért, hogy a magyar nemzet a polgárosodás útjára lépjen” (59.). A szerző a Szentgyörgyi Horváth Kriszti-

na, Kiss Ernő aradi vértanú feleségének tiszteletére kezdeményezett Anna-bálok hagyományát taglalja, melyek a reformkor legbefolyásosabb politikusait, művészeit, arisztokratáit köszönthették vendégeik sorában (61). Dr. Kovács Emőke írásából világosan kirajzolódik a Balaton és könyvének szerepe a forradalom emlékének őrzésében, valamint a 19. századi társasági, kulturális élet felpozíciójában.

Nem hagyhatjuk ki a befolyásos politikusfeleségeket sem a reformkori nőkről szóló kutatásokból: Zichy Antónia, Meszlényi Terézia és Seilern Crescence munkásságának történelmi jelentőségéről dr. Czuczor Gergely elmélkedik tanulmányában (87-104). A történész azokat az arisztokrata hölgyeket vonultatja fel, akik politikus férjeiket támogatva, a társas életben való aktív részvételükkel járultak hozzá a magyar nemzeti öntudat megerősödéséhez. Az általános bevezetőben olyan 19. század eleji attitűdökről olvashatunk, melyek a nők szerepét a privát szférára korlátozták, tanítatásukat is csak születendő gyermekeik neveltetése jogán tartották érdemlegesnek (90). Ezen társadalmi korlátok kontextusában méltatja dr. Czuczor Gergely a kor legmeghatározóbb női alakjait. Gróf Zichy Antóniáról nem csak élettörténeti adatokat tudunk meg; a szerző felvilágosítja az olvasót a Batthyány Lajost országgyűlésekre elkísérő, erős karakterű feleségének divatteremtő szerepéről. Szó esik a Zichy nővérek, Antónia és Karolina Habsburg-befolyás elleni fellépéséről, anyanyelvük, továbbá a magyar divatcikkek és táncok népszerűsítéséről (95-96). A társadalmi konvencióknak szintén ellenszegülő Meszlényi Teréziáról tudhatunk meg érdekességeket a tanulmány további részében: például, hogy a korabeli társadalom botrányként élte meg a Kossuth Lajossal kötött vegyes házasságát és Terézia erős jellemét, mely arra bátorította, hogy nőként beleszóljon a politikai tárgyalásokba (99). Végezetül Széchenyi István és Gróf Seilern-Asprang Crescence – a korban nem mindennapinak számító – mozaiksaládjáról osztja meg gondolatait a tanulmány írója.

A már említett, nők oktatásáról szóló 19. századi diskurzus témájába vezeti be az olvasóközönséget Antoni Rita társadalmi nemek szakértő, a Nőkért Egyesület elnöke Brunszvik Teréz és Teleki Blanka életművének bemutatásával (107-127). Mint az az értekezés elején is kiderül, az író Brunszvik és Teleki szorosan összefonódó pályáját együtt veti vizsgálat alá, kimerítően reflektál a két protofeministának tekinthető nő önzetlen munkájára. A kiadványba válogatott szövegek közül Antoni Rita tanulmánya törekszik leginkább felvázolni az 1800-as években élő nők társadalmi helyzetét a téma teljes összetettségében. Cikkéből a patriarchális társadalmi rend által nőkre erőltetett szerepeket elutasító Brunszvik Teréz karakterét ismerhetjük meg közelebbről, aki életét a közjónak szentelve megalapította az ország (és Közép-Európa)

első óvodáját (115). Ezen intézmény megalapításának rögzös útját prezentálja a társadalmi nemek kutatója, szövege második felében pedig Brunvszik unokahúgának, Teleki Blankának eredményes erőfeszítéseit taglalja, aki nagynénje nyomdokaiba lépve, a kritikák és visszautasítások ellenére sem adta fel legfőbb álmukat: a hazafias nőnevelő intézet megnyitását (119). Az 1848-as forradalom hatása kapcsán a szerző megemlíti az intézet növendékei által megfogalmazott feminista hangvételű kiáltványt, továbbá Teleki szerepét a forradalmi dokumentumok terjesztésében és gyűjtésében. A Brunsvik és Teleki alakját övező legendák és sztereotípiák bemutatásával Antoni Rita arra is ráébreszti az olvasókat, sokkal többel tartozik az utókor e két női úttörő emlékének.

A történelmi emlékezésről és a '48-as hősnők köztudatba kerülésének hiányáról ír tudományos publikációjában dr. Tamási Zsolt erdélyi magyar történész, történeti szakíró, egyetemi oktató (131-146). Munkájában többek között arra keresi a választ, mely forradalmi női szerepkörök kaptak nagyobb hangsúlyt a történetírásban az adott korban domináló ideológiák hatására (131). Írásában elsődleges forrásokból kiindulva analizálja azokat a korabeli felhívásokat, melyek a nők feladatai közé sorolták a lakosság lelkesítését, a betegápolást, valamint a harcoló férfiak felszerelését (132). Említi a nemzeti öntudat erősítése érdekében felszólaló Szendrey Júliát, aki arra bírta a „haza hölgyeit” (édesanyákat, feleségeket, özvegyeket), hogy vegyék ki a részüket a forradalomból, támogatva férfitársaikat a harcban való csatlakozásban (133). Az ismertebb asszonyok közül Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna, a tábori kórházak főápolónője is helyet kap a részletes áttekintésben a magyar asszonyok ápolói munka betöltésére szóló felhívásával. Dr. Tamási Zsolt már elismert szakmabeli kutatásainak összegzésével demonstrálja a nők által betöltött szerepkörök sokoldalúságát, változatosságát. Kiválóan felvázolja, hogy az 1848–49-es forradalom óta eltelt csaknem két évszázadban mely új feladatkörök (honvédnők, kémek, markotányosnők, vértanúk, ápolónők, segédszolgálok) kerültek és kerülhettek lejegyzésre a történetírásban.

A kötet második felében rálátást nyerünk a magyar forradalom és szabadságharc gasztronómiai világára is dr. Bihari Nagy Éva néprajzkutató, egyetemi adjunktus „Ételek és emlékek” című írásával (149-170). A cikk szerzője a polgári konyha kialakulásának bevezetésével ismerteti a forradalmárok étkezési szokásait és a hadseregben szolgálók étrendjét. Az asszonyok privát szférájában végzett tevékenysége kapcsán kiemeli a szakácsmesterség beleolvadását a nők feladatkörébe, illetve említést tesz a nők tollából született receptkönyvek jelentőségéről. A nőtudományok terén folytatott kutatások vonatkozásában a szerző által is kiemelt Zilahy Ágnes és Rézi néni magyar recepteket népszerűsítő szakácskönyveinek feltárásával kerülhetünk közelebb a konyhába „szám-

űzött” nők *társadalmi* szerepvállalásának megértéséhez. Dr. Bihari Nagy Éva történelmi összegzése jó alapul szolgálhat további, a forradalomkori magyar konyha nemzeti öntudatot erősítő erejére irányuló kutatások elvégzéséhez.

Dalos Tibor történelemtanár, a Klapka György Lovas Polgárőr- és Hagyományőrző Egyesület hagyományőrző tüzérének *írása* (173-186) az 1848-as események emlékét őrző szombathelyi kishuszárok tevékenységébe nyújt betekintést – szövegében sajnálatos módon nem esik szó a reformkori társadalmat meghatározó nők munkásságáról. A szerző beszámolója a Klapka György Lovas Polgárőr- és Hagyományőrző Egyesület megalakulásának történetére és foglalkozásaik felépítésére korlátozódik. *Értekezésében a 21. századi hagyományörzés egyik hazai példáját*, az általános iskolás kishuszárok és huszárlányok képzését prezentálja az olvasóknak.

A kiadvány utolsó két szövege, dr. Mezei Kinga színművész, rendező és dr. Góli Kornélia dramaturg, egyetemi oktató értekezései a korabeli színházi szcena legnagyobb női előadóit mutatják be. A 19. századi magyar színjátszás elismert színésznőiről szóló írások remekül illeszkednek egymáshoz, akár együtt is olvashatóak, de külön-külön is megállják a helyüket. A kiadvány eddig említett cikkeiből az 1800-as évek magyar társadalmában helytálló hölgyek sokoldalúságáról és bátorságáról bizonyosodhatott meg az olvasóközönség. Dr. Mezei Kinga az első magyarul játszó nőknek (Termetzky Franciska, Nagy Erzsébet, Nagy Mária, Moór Anna) állít emléket írása bevezetőjében. Elemzése (189-208) középpontjában a „magyarságot lázba hozó” Déryné Széppataki Róza és tanítványa, „a nemzet színésznőjeként” ünnepelt Prielle Kornélia munkássága áll. A szerző színháztörténeti feljegyzésekre és naplóbejegyzésekre hivatkozva taglalja *a két nő életpályáját, forradalmi nemzetükre gyakorolt hatását. Írását dr. Góli Kornélia kutatása* (211-222) egészíti ki, melyben az 1848–49-es forradalom és a magyar színjátszás szoros kapcsolatáról tudhatunk meg többet. A kötet utolsó értekezése az 1848. március 15-ei *Bánk bán* előadást mint a forradalom egyik legjelentősebb mozzanataként számon tartott eseményét elemzi a nemzeti identitás és a színház kereszteződésének kontextusában. Ugyanitt olvashatunk Jókai Mór és Laborfalvi Róza *első találkozásáról és házasságuk történetéről, a népszínművel kapcsolatos fejezetekben pedig a „nemzet csalogánya”-ként ismertté vált Blaha Lujza fényes karrierjébe és házasi életének részleteibe nyerünk bepillantást*. Dr. Mezei Kinga és Dr. Góli Kornélia írásai is azt támasztják alá, hogy érdemes a színház világa felé is nyitni, ha a reformkori nők életéről szeretnénk többet megtudni.

Összességében a Magyar nők és hősnők – Amikor a fakanál is kard tanulmánykötet izgalmas kezdeményezés, mely kétségkívül hasznosnak bizonyulhat a reformkori nők társadalmi helyzetének és szerepvállalásának kutatásában.

Mindemellett a kiadvány erőssége – a téma több szemszögből való bemutatása – egyben a hiányossága is, *érdeemes lett volna leszűkíteni a témaköröket, vagy esetleg több szakmabeli (több társadalmi nemek tudományát képviselő kutató) bevonásával nagyobb terjedelmű kiadványt készíteni, melyben témák szerint csoportosítják a cikkeket.* A Petőfi 200 emlékévként szervezett szabadkai konferencia előadásainak anyagát tartalmazó kiadvány mindazonáltal hasznos lehet azok számára, akik bővíteni kívánják ismereteiket a 19. századi magyar nők társadalmra gyakorolt befolyásáról.

Doloresz Baranyi